

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНІ ЗАНЯТТЯ З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ В ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

CORRECTION FOR DEVELOPING SKILLS OF SETTING LIFE GOALS IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті обґрунтовано та висвітлено зміст корекційно-розвивальних занять з формування вміння планувати власне майбутнє в підлітків спеціальних закладів освіти. Основні завдання, які вирішувалися під час проведення занять, – формування в підлітків з інтелектуальними порушеннями самостійності у виборі й реалізації життєвих планів і встановлення перспектив майбутнього життя після закінчення навчального закладу, формування соціальних компетентностей для успішної інтеграції в соціум. Наведено методичні, тренінгові вправи формування розуміння підлітками характеру взаємозв'язку між етапами життя людини та досягненнями на кожному етапі, уміння орієнтуватися в часових рамках подій, уміння проектувати й планувати власні життєві події. Статистично доведено, що після проведення програми корекційно-розвивальних занять значно збільшилася кількість підлітків з високим рівнем життєвого цілепокладання, значно зменшився показник підлітків, які мали низький рівень. Зазначено, що низький відсоток сформованості життєвого цілепокладання в підлітків після проведення програми зумовлений їхнім рівнем первинного порушення і слабкістю формування причинно-наслідкових зв'язків.

Ключові слова: учні, інтелектуальні порушення, життєвий шлях, планування, соціально-часові рамки, уява.

Purpose the article – deals with the experience of pedagogy of mentally retarded children when

preparing them for independent life through the formation of ideas about the life of a person and formation of life prospects. The article outlines the methodological and theoretical principles of the noted Programme. The major with intellectual disabilities in the course of specially organised correctional trainings and to evaluate their effectiveness in special general education schools, and afterwards within the framework of inclusive education. The article suggests the particular stages of conducting classes for developing skills of setting life goals in children with intellectual disabilities. The authors also reveal the results of assessing the reasons for the underdevelopment of the life goal-setting skills in children with intellectual disabilities, namely, the violation of the emotional, volitional, and motivational sphere, the lack and weakness of self-control, impulsivity, the weakness of the analysis and comparison with the gained experience, psychological problems associated with the post-traumatic stress. The research highlights the major key-points and stages of correctional trainings; moreover, it acknowledges the conditions in which the correctional Programme will positively impact future goal-setting skills' development in children with intellectual disabilities. Diagnostic results showed the effectiveness of using training to form life plans in adolescents with intellectual disabilities. Next, you need to teach adolescents with intellectual disabilities to organize and design their time, choose a profession.

Key words: teenager, intellectual disabilities, mental retardation, course of life, socio-temporal representation, planning, imagination.

УДК 159.973

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.19>

Дрозд Л.В.

аспірант кафедри корекційної освіти
Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Основне завдання соціалізації та незалежного існування в соціумі випускників спеціальних закладів освіти традиційно було зведено до корекції їхньої трудової та соціально-побутової діяльності з метою запобігання соціально-трудої дезадаптації. Такі аспекти соціальної компетентності, як готовність до самостійного життя в усіх сферах життєдіяльності (професійна, родинна, правова, економічна, соціально-політична), є нагальним завданням НУШ і потребує особливої уваги та спеціальних навчальних програм і методик для вирішення в умовах інклюзивної та спеціальної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі аспекти підготовки підлітків з інтелектуальними порушеннями до самостійного життя, як економічна готовність (М. Федоренко), правова готовність (О. Ляшенко), моральна (І. Григор'єва), готовність до вибору професії (В. Бондар, Ю. Бистрова, К. Рейда), готовність

до створення сім'ї (А. Іваненко), окремо вивчалися в спеціальній психології та корекційній педагогіці. Ученими розглядалися питання формування соціальної компетентності в підлітків з інтелектуальними порушеннями (Я. Утьосов), соціально-нормативної поведінки (С. Єрсова, В. Синьов), корекції різних соціальних дезадаптацій (М. Москаленко, О. Проскурняк) і поведінкових девіацій як чинників порушень соціалізації: віктимної (А. Бистров), агресивної (Л. Руденко, Д. Шульженко), адиктивної (С. Медведєв, Т. Харченко), конфліктної поведінки (Ю. Бистрова). Особлива увага приділялася моральному вихованню підлітків з інтелектуальними порушеннями як запоруки успішної інтеграції в соціум і готовності до самостійного життя (І. Шишмінцев).

За даними дослідження А. Іваненко, без додаткових корекційно-розвивальних занять за відповідною тематикою тільки незначна частина випускників володіє навиками соціально-побутової орієнтації на такому

рівні, щоб жити окремо та мати власну сім'ю (15,68%), інші випускники, на жаль, не можуть самостійно впоратися з побутовими проблемами, не взаємодіють із соціальним оточенням на відповідному рівні, не мають уявлень про майбутню сім'ю, не знають, як планувати сімейне життя, крім того, вони частіш за все не мають соціально-трудової адаптації на належному рівні (84,32%) [1, с. 3–18].

Науковці зазначають, що підлітки з інтелектуальними порушеннями не мають чіткого уявлення про гідне життя, не розуміють життєві перспективи, не можуть уявити й деталізувати образ майбутнього для себе, вони не знають, чого бажають. Навіть коли називають бажані перспективи для себе, не можуть уявити, як можна досягнути мети [5]. Підлітки не мають і не розуміють зв'язку між пунктами життєвого плану та строками їх досягнення, реалізації. Соціально-часові рамки в підлітків з інтелектуальними порушеннями практично несформовані [2].

Отже, така ситуація загострює проблему пошуку шляхів соціалізації осіб з інтелектуальними порушеннями, формування в них якостей самостійності й активного засвоєння реалій незалежного існування в соціумі, соціальних компетентностей і знань і навичок життєвого цілепокладання. Під час створення корекційно-розвивальних програм підготовки до самостійного життєвого цілепокладання треба враховувати особливості й можливості підлітків з інтелектуальними порушеннями будувати життєві плани та задуми [3].

Життєве цілепокладання розглядалося в дослідженні як результат узагальнення моральних цінностей і цілей особистості, який дає їй змогу формувати стійкі конкретні цілі та усвідомлювати мотиви їх досягнення [4]. Життєве цілепокладання неможливе без планування. План виникає в особистості лише тоді, коли людина не лише міркує про кінцевий результат, а й обмірковує та починає шукати шляхи і способи його досягнення, об'єктивні й суб'єктивні ресурси, які їй знадобляться [2].

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати та висвітлити доцільність використання корекційно-розвивальних занять для формування вміння планувати власне майбутнє в підлітків спеціальних закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основна мета корекційно-розвивальних занять – навчити підлітків моделювати майбутнє шляхом створення реальних для досягнення, конкретних життєвих планів. Підліткам надавалися завдання спочатку спланувати свої дії на короткий строк (наприклад, на добу або тиждень), а потім завдання ускладнювали – підлітки мусили зробити довгостроковий план (наприклад, на рік або на канікулярний період). Спочатку підлітки отримували

завдання для індивідуального планування тільки власного часу, а потім разом із дорослими вчилися планувати дії для колективу однолітків (наприклад, класу або гуртка).

Дослідження проводилося упродовж 2017–2019 навчальних років на базі Калінінської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I–II ступенів, Рубіжанської спеціальної загальноосвітньої школи «Кришталік», Кременської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I–II ступенів. У дослідженні взяли участь 113 підлітків (хлопці та дівчата) з інтелектуальними порушеннями (56 учнів контрольної та 57 учнів експериментальної групи).

На початку заняття з метою виявлення особливостей сформованості життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями розроблено та проведено констатувальний експеримент. Для його проведення на основі теоретичного аналізу й узагальнення літератури з проблеми дослідження визначено критерії життєвого цілепокладання та готовності випускника до самостійного устрою власного життя (Yu. Bystrova, 2012) [2, с. 20–21]:

1. Уміння планувати та поетапно реалізувати план.
2. Наявність реальних для досягнення життєвих планів.
3. Професійне самовизначення відповідає здібностям і нахилам.
4. Сформовані моральні норми та нормативно-соціальна відповідальна поведінка.
5. Сформована реальний часовий складник цілепокладання.
6. Уміння переносити сформовані соціальні компетентності й досвід у нові умови.
7. Сформована готовність до виконання сімейних і статевих ролей у житті.
8. Сформовані міжособистісні стосунки й уміння налагоджувати соціальні контакти.
9. Уміння звертатися за допомогою та надавати допомогу іншим.

Виходячи з аналізу результатів констатувального експерименту за критеріями готовності випускника до самостійного устрою власного життя, виділили три узагальнені рівні сформованості в підлітків життєвого цілепокладання: високий, середній і низький (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями

Рівні сформованості	Експериментальна група	Контрольна група
	57 осіб (хлопці та дівчата)	56 осіб (хлопці та дівчата)
Високий	8,76%	8,93%
Середній	36,85%	39,28%
Низький	54,39%	51,79%

Так, низький рівень встановлено в половині респондентів (54,39% в експериментальній і 51,79% у контрольній групах). У цих підлітків виявлено поверховість знань про власне майбутнє, уявлення випадкові, нестійкі, вони не мають реальних до досягнення планів, не мають уявлень про власну професію та сім'ю, не орієнтуються в майбутньому часі, не вміють навіть за допомогою дорослого проектувати майбутні професійні досягнення та життєві плани на декілька років уперед, усвідомлюють події минулого за випадковими, несуттєвими ознаками, не вміють порівнювати минуле та майбутнє, не бачать залежності сучасності від минулих подій.

Середній рівень сформованості життєвого цілепокладання констатований у 36,85% підлітків експериментальної групи та 39,28% підлітків контрольної групи. У цих підлітків неповні знання про майбутнє життя. Вони вміють планувати власне майбутнє за допомогою дорослого та приймати його цілі як власні переконання, але ці цілі нестійкі, недостатньо конкретні, уявлення про майбутню професію та сім'ю мають фрагментарний характер, не мають чіткої мети в майбутньому. Час подій такі підлітки усвідомлюють частково, слабо налагоджують соціальні зв'язки, не розуміють, які саме зв'язки їм потрібні для досягнення мети.

Наявність високого рівня встановлено лише в незначній кількості підлітків з інтелектуальними порушеннями (8,76%) в експериментальній і 8,93% у контрольній групах), що свідчить про сформованість у них повних знань про власне майбутнє та необхідність його планування. Це всього 10 підлітків зі 113 осіб. Такі підлітки знають, що таке план майбутнього, мають мету, знають, як послідовно її досягти, уміють планувати події, порівнювати свої досягнення в минулому й у сучасності, мають усвідомлене ставлення до майбутньої сім'ї та професії, знають про необхідність налагодження соціальних зв'язків, знають, куди звертатися про допомогу в різних життєвих ситуаціях.

Отже, поверхові уявлення про майбутнє життя й низький рівень життєвого цілепокладання в більшості підлітків з інтелектуальними порушеннями (54,39% в експериментальній і 51,79% у контрольній групах) дали змогу виділити основні напрями корекційно-розвивальних занять щодо формування цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями: навчити підлітків міркувати про власне життя; розвинути здібності до цілепокладання; навчити проектування життєвих планів; навчити планувати свій час.

Перший етап передбачав проведення 16 занять. Заняття проводилися один раз на два тижні протягом навчального року. Форма проведення занять – корекційно-розвивальний психологічний тренінг тривалістю 35 хви-

лин. На тренінгу разом із плануванням підлітки опанували нові м'які технології, зокрема налагодження міжособистісних зв'язків соціальних контактів під час планування, уміння працювати разом з іншими (розвиток спільної діяльності), уміння звертатися про допомогу до однолітків або дорослих.

У практиці тренінгів активно використовувалися ігри-драматизації. Підлітки разом із психологом створювали ігрові ситуації з майбутнього, при цьому уявлення про майбутнє будувалося разом з опорою на улюблені фільми, образи літературних оповідань і казок. Підлітки самі пропонували психологу емоційно значущі для них сюжети з особистісного досвіду перегляду фільму. Іноді підлітки згадували значущого дорослого, життя якого здавалося їм позитивним уявленням про майбутній життєвий шлях для себе. Але зауважимо, що самостійно підлітки під час тренінгу засвоювали конкретний зміст майбутнього («У мене буде майбутнє таке, як я бачив у фільмі» або «Хочу жити так, як живе мій сусід») і час, коли це станеться (Коли я виросту...», «Коли закінчу школу...», «Коли поїду в інше місто...»). Але цих умінь недостатньо для досягнення мети.

Після першої серії тренінгів практично всі підлітки експериментальної групи навчилися міркувати про власне майбутнє, намагалися уявити й окреслити для себе мету власного життя, але жоден підліток не зміг послідовно спланувати досягнення мети.

Другий етап включав ще 10 групових корекційно-розвивальних занять тривалістю 35 хвилин із циклічністю один раз на тиждень за такою тематикою: «Мое життя», «Моя сім'я», «Професія – мій власний вибір», «Мій вибір у моїх руках», «Коли я стану дорослим», «Мої права й обов'язки в майбутньому», «Я – громадянин», «Я працюю в колективі», «Мої батьки в моєму житті», «Друзі в моєму житті».

Під час проведення двох етапів корекційно-розвивальних занять із формування цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями ми використовували правила управління власним часом і плануванням: учили чітко та конкретно формулювати пункти плану власних дій (щоб запам'ятати, треба записати так, щоб було зрозуміло прочитати); учили розстановці пріоритетів під час виконання дій і їх послідовності (спочатку – потім); правила жорстких (обов'язково виконати в певний час) і м'яких (можна переносити час виконання) справ; правила розрахунку вільного часу.

Ефективність корекційно-розвивальних занять доведено шляхом психодіагностики рівня сформованості життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями за виділеними в дослідженні критеріями (таблиця 2).

Таблиця 2
Рівні сформованості життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями

Рівні сформованості	Експериментальна група 57 осіб (хлопці та дівчата)		
	констатувальний експеримент	контрольний експеримент	t/p
Високий	8,76%	35,09%	2,4/0,01
Середній	36,85%	54,39%	1,7/0,05
Низький	54,39%	10,52%	4,39/0,001

В експериментальній групі визначено статистично значущі показники: значно збільшилася кількість підлітків із високим рівнем життєвого цілепокладання (від 8,76% до 35,09%). Значно зменшився показник підлітків, які мали низький рівень (від 54,39% до 10,52% (таблиця 2)). Низький відсоток сформованості життєвого цілепокладання в 10,52% підлітків експериментальної групи після проведення програми зумовлений їхнім рівнем первинного порушення, слабкістю формування причинно-наслідкових зв'язків і низьким рівнем, швидкістю та якістю засвоєння знань, умінь і навичок.

Таблиця 3
Рівні сформованості життєвого цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями

Рівні сформованості	Контрольна група 56 осіб (хлопці та дівчата)		
	констатувальний експеримент	контрольний експеримент	t/p
Високий	8,93%	16,08%	0,61/0,05
Середній	39,28%	39,28%	-
Низький	51,79%	44,64%	0,79/0,05

Рівень сформованості життєвого цілепокладання в підлітків контрольної групи практично не змінився (таблиця 3). Значного покращення в представлених показниках усіх рівнів не виявлено. Низький рівень мали 51,79% підлітків на початку констатувального експерименту, 44,64% підлітків після його закінчення ($t=0,79$; $p \geq 0,05$).

Високий рівень сформованості життєвого цілепокладання в контрольній групі мали 8,93% підлітків з інтелектуальними порушеннями, у кінці цей показник зріс до 16,08% ($t=0,61$; $p \geq 0,05$), але значних зсувів у представлених показниках не виявлено (таблиця 3). Середній рівень сформованості життєвого цілепокладання в підлітків у контрольній групі за всіма зазначеними критеріями залишився без змін (таблиця 3).

Незначні позитивні зміни в контрольній групі пов'язані з тим, що підлітки навчаються в спеціальних загальноосвітніх закладах і з ними проводиться програмна виховна та корекційна робота, яка надає певний результат. Але без спеціально організованих корекційно-розвивальних занять, спрямованих на формування життєвого цілепокладання, цей результат незначний.

Як показало дослідження, порівняно з даними контрольної групи в експериментальній значно збільшилася кількість тих, у кого визначено високий рівень сформованості життєвого цілепокладання (35,09% в експериментальній групі, 16,08% у контрольній групі, $p \leq 0,05$), зменшилася представленість осіб із низьким рівнем уявлень про власне майбутня та його цілепокладання (10,52% в експериментальній групі, 44,64% у контрольній групі, $p \leq 0,001$). Особливо помітно підвищився рівень уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про план майбутнього, про послідовність у плануванні й необхідність планування власного життя для досягнення будь-якої життєвої мети, про майбутню сім'ю та професію; підлітки навчилися проектування життєвих планів; планування свого часу, планування події на короткий (день, тиждень) і довгий (рік, 5 років) строк, порівняння власних досягнень у минулому й у сучасності, планування досягнень в майбутньому; отримали та засвоїли знання про необхідність налагодження соціальних зв'язків, навчилися звертатися за допомогою та налагоджувати міжособистісні стосунки, оволоділи навиками соціально-нормативної поведінки.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, підліткам з інтелектуальними порушеннями властиві такі характеристики, як поверховність знань про власне майбутнє, нестійкість, випадковість уявлень про власну професію та сім'ю, відсутність реальних планів, орієнтації в майбутньому часі, несформованість умінь проектування майбутніх професійних досягнень і життєвих планів на декілька років уперед, неусвідомленість подій, визначення випадкових, несуттєвих ознак, відсутність навиків порівняння й аналізу, установлення причинно-наслідкових зв'язків, несформованість міжособистісних стосунків і соціальних зв'язків. Визначено критерії готовності підлітків з інтелектуальними порушеннями до життєвого цілепокладання та самостійного устрою власного життя. За основними критеріями розроблено й упроваджено програму корекційно-розвивальних занять. Отримані після впровадження корекційно-розвивальних занять результати порівняльної діагностики засвідчили ефективність їх використання для формування життєвого

цілепокладання в підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальних закладів освіти. Подальшого дослідження потребують питання формування уявлень підлітків з інтелектуальними порушеннями про способи організації та проектування часу власного життя в професійно-трудої та особистісній сферах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іваненко А.С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.

2. Москоленко Н.В. Подготовка умственно отсталых воспитанников-сирот к самостоятель-

ной жизни : дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 2015. 170 с.

3. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Пед. думка, 2018. 242 с.

4. Шишменцев І.М. Виховання культури людських взаємин у розумово відсталих старшокласників засобами української літератури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 21 с.

5. Bystrova Y. Psychological and pedagogical support of integrated education of persons with special needs in the institution for high education. *Aktualne problemy nowoczesnych nauk*. 2012. Vol. 26. Psychologia i socjologia : Przemyśl. Nauka i studia. С. 73–77.